

УДК 343.98 : 343.131

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.45>

ЄФІМОВ М.М.

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування злочинів проти моральності. Розглядаються особливості техніко-криміналістичного забезпечення під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Автор акцентує увагу на тому, що під час кримінального провадження на стадії як досудового розслідування, так і в суді можуть виникнути питання, вирішення яких через їхню вузьку спеціалізацію і неправовий характер може виявитися не під силу слідчому й суду. У таких випадках до процесу доказування залучаються інші учасники кримінального процесу – особи, які володіють спеціальними знаннями, достатніми для кваліфікованого рішення виниклої проблеми.

Зазначається, що спеціальні знання – це сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки і фахової освіти, що використовуються з метою попередження та розслідування кримінальних правопорушень.

Підтримується позиція, що до самостійних форм використання спеціальних знань необхідно відносити такі: безпосереднє застосування спеціальних знань у науці, техніці, мистецтві і ремеслі самим суддею; призначення експертиз; призначення ревізій; знання, які властиві різним видам професійної діяльності, за винятком знань, що є професійними для слідчого і судді, та використовуються під час розслідування злочинів і розгляді кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках, формах і порядку, визначених кримінально-процесуальним законодавством; консультаційна допомога фахівця без залучення його до особистої участі в судових діях; участь фахівця в судових діях.

Наголошується на тому, що спеціальні знання можуть використовуватися уповноваженою особою як безпосередньо, так і опосередковано. На підставі аналізу судово-слідчої практики серед основних форм використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти моральності було виокремлено наступні: безпосередня (використання слідчим спеціальних знань під час проведення окремих процесуальних дій); опосередкована (призначення судових експертиз та залучення відповідних спеціалістів до проведення окремих процесуальних дій).

Ключові слова: злочини проти моральності, техніко-криміналістичне забезпечення, спеціальні знання, слідчі (розушуківі) дії, тактичний прийом, форми використання спеціальних знань.

The scientific article is devoted to the investigation of some aspects of the investigation of crimes against morality. The peculiarities of forensic support during the investigation of this category of criminal offenses are considered.

The author emphasizes that during criminal proceedings at the stage of both pre-trial investigation and in court, questions may arise, which, due to their narrow specialization and unlawful nature, may not be within the power of the investigator and the court. In such cases, other participants in the criminal process are involved in the process of proving – persons who have special knowledge sufficient to make a qualified solution to the problem.

It is noted that special knowledge is a set of theoretical knowledge and practical skills in the field of science, technology, arts, crafts obtained as a result of vocational training and professional education used for the prevention and investigation of criminal offenses.

The view is maintained that the following should be attributed to independent forms of the use of specialized knowledge: the direct application of specialized knowledge in science, technology, art and craft by the judge himself; appointment of examinations; appointment of audits; knowledge that is inherent in various types of professional activity, except knowledge that is professional for the investigator and the judge, and is used in the investigation of crimes and criminal proceedings in court in order to facilitate the establishment of the truth of the case in cases, forms and procedures determined by criminal- procedural legislation; consulting assistance of a specialist without involving him personally in court actions; expert's participation in court actions.

It is emphasized that specialized knowledge can be used directly and indirectly by an authorized person. Based on the analysis of judicial investigative practice, the following were distinguished among the main forms of use of special knowledge in the investigation of crimes against morality: direct (use of special knowledge by investigators in carrying out individual procedural actions); mediated (appointment of forensic expertise and involvement of relevant specialists in individual procedural actions).

Key words: *crimes against morality, technical and forensic support, special knowledge, investigative (search) actions, tactical admission, forms of use of special knowledge.*

Вступ. Ефективність розслідування кримінальних правопорушень характеризується якістю проведення відповідних процесуальних дій. Тому розслідування будь-якого кримінального правопорушення полягає у постійному застосуванні різного роду знань, вмінь та навичок працівниками правоохоронних органів. У багатьох випадках зазначених можливостей однієї особи недостатньо для вирішення тієї чи іншої задачі. Тому до процесу розслідування може залучатися особа, яка володіє спеціальними знаннями. Однією з причин того, що суспільно небезпечні діяння проти моральності залишаються нерозкритими, є недосконалість методики їх розслідування. В свою чергу, одним з важливих аспектів для покращення діяльності правоохоронних органів в цьому напрямі є надання рекомендацій щодо техніко-криміналістичного забезпечення розслідування визначеної категорії кримінальних правопорушень.

Питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування було основою наукових пошуків ряду вчених-криміналістів, зокрема, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.В. Дулова, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, Н.І. Клименко, І.В. Пирого, М.І. Порубова, М.В. Салтєвський, Р.Л. Степанюка, К.О. Чаплинського, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та інших. Однак питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень науковцями комплексно не досліджувалися.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів проти моральності.

Результати дослідження. Як доречно наголошує Ю.М. Черноус, для успішної реалізації діяльності з розслідування злочинів важливо вирішити ряд питань, що входять до сфери техніко-криміналістичного забезпечення і пов'язані із застосуванням технічних засобів під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, а також процесуальних дій, що проводяться у межах міжнародної правової допомоги та інших форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні; оцінці та використанню фактичних даних, отриманих за допомогою використання спеціальних засобів і технічних засобів у кримінальному провадженні, тощо [14, с. 318].

Своєю чергою Д.О. Карпенко зазначає, що техніко-криміналістичне забезпечення розслідування дорожньо-транспортних пригод – це створення належних умов щодо оснащення суб'єктів такої діяльності необхідними техніко-криміналістичними засобами, формування у них знань, вмінь і навичок практичного їх застосування, а також залучення в разі необхідності компетентних осіб задля швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів цієї категорії [6, с. 10–11].

Слід вказати, що, наприклад, С. Перлін акцентує увагу на тому, що термінологія криміналістичного забезпечення застосовується не тільки в аспекті кримінального провадження, а і щодо інших сфер діяльності. Це пов'язано з тією обставиною, що техніко-криміналістичні засоби (як спеціально розроблені, так і пристосовані для потреб криміналістики) все ширше впроваджуються не тільки у кримінальну процесуальну, а й в іншу правозастосовну діяльність і в повсякденне життя. Як приклад можна навести використання в сучасних телекомунікаційних

засобах і системах захисту приміщень сканерів відбитків пальців, застосування поліграфа під час прийому на роботу, використання різноманітної техніки (у тому числі і криміналістичної) під час підприємницької діяльності тощо. Проте одним із перших та основних напрямів техніко-криміналістичного забезпечення все ж була та залишається правозастосовна діяльність. Автор зауважує, що саме вона передбачає наявність техніко-криміналістичного забезпечення у будь-якій з її сфер [11, с. 223].

Тому, розглядаючи питання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів проти моральності, слід одразу наголосити на тому, що воно має ряд рівнів. Однак серед них, на нашу думку, необхідно обов'язково виділяти опосередковане та безпосереднє використання спеціальних знань.

З огляду на зазначене вважаємо за необхідне надати дефініцію спеціальних знань. Так, Б.В. Романюк надає наступне тлумачення досліджуваної наукової категорії – це сукупність науково обгрунтованих відомостей окремого (спеціального виду), якими володіють особи – спеціалісти у рамках будь-якої професії у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла і відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовують їх для успішного вирішення завдань кримінального судочинства [13, с. 57].

Своєю чергою Є.І. Зуєв наголошує на тому, що спеціальними є професійні, що відповідають сучасному рівню розвитку пізнання (за винятком галузей процесуального та матеріального права) у науці, техніці, мистецтві або ремеслі, використання яких у боротьбі зі злочинністю сприяє виявленню доказової та оперативної-розшукової інформації, а також які сприяють розробці технічних засобів і тактичних прийомів виявлення і фіксації слідів або інших ознак злочинних діянь [5, с. 72]. Одразу відмічаємо наявність у першому визначенні такого терміну, як «спеціаліст». Своєю чергою другий автор не обособлює використання спеціальних знань.

А вже В.Г. Грузкова наголошує на тому, що спеціальні знання поєднують у собі, по-перше, наукові знання, що дозволяють розкрити (власне, «пізнати») природу досліджуваних явищ, їхню сутність; по-друге, життєвий досвід – найбільш раціональні, ефективні алгоритми практичної діяльності; по-третє, знання з галузі техніки, що акумулюють сучасну науково-технічну інформацію і досвід її практичної реалізації [4 с. 37]. Тобто знову відсутня конкретна особа – «спеціаліст», але має місце визначення переліку професійних знань, якими він повинен володіти.

Своєю чергою В.В. Бірюков акцентує увагу на тому, що криміналістична інформація – це відомості про подію злочину, отримані в результаті його цілеспрямованого пізнання криміналістичними засобами й методами з метою використання в розслідуванні для встановлення механізму та визначення ролі кожного причетного до нього об'єкта, про об'єкти, що складають масиви криміналістичних обліків, а також знання з криміналістики, які створюють умови для виявлення, вилучення і використання вказаних даних у розслідуванні та вдосконаленні науки криміналістики [2, с. 97].

На наш погляд, найбільш вдало відображає юридичний характер поняття спеціальних знань визначення В.К. Лисиченка та В.В. Циркаля, які зазначили, що це незагальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціальністю особою, залученою як спеціаліст чи експерт з метою допомоги слідчому чи суду у з'ясуванні обставин справи або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання [10, с. 22].

Зі свого боку, Г.І. Грамович вказує, що спеціальними в кримінально-процесуальному значенні будуть систематизовані наукові знання, вміння та навички в окремій галузі людської діяльності (за винятком знань у галузі матеріального і процесуального права), одержані в результаті цілеспрямованої професійної підготовки та досвіду роботи, що використовуються з метою збирання доказової та орієнтуючої інформації про злочинне діяння, а також сприяють розробці технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановлення вагомих обставин, що мають значення для справи [3, с. 12]. В цьому визначенні ми можемо побачити фразу «значення для справи», яка визначає цілеспрямованість використання спеціальних знань.

На думку В.М. Рєваки, спеціальні знання – це сукупність будь-яких пізнань на сучасному етапі їхнього розвитку в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки і фахової освіти, за винятком професійних правових пізнань суб'єкта доказування (органу дізнання, слідчого, прокурора, суду), використовуваних з метою виявлення і розслідування злочинів у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законом [12, с. 177]. Знову можемо побачити, що у визначенні виокремлюється певна мета використання спеціальних знань – виявлення і розслідування злочинів.

Подібним є визначення, яке надали В.С. Кузьмічов та І.В. Пиріг, визначивши, що під спеціальними знаннями розуміють сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розкриття, розслідування та запобігання злочинів [8, с. 14]. Тобто спеціальні знання в тому чи іншому ракурсі використовуються відповідними суб'єктами з метою розслідування та запобігання злочинів. Що ж до злочинів проти моральності як суспільно-небезпечного діяння, то під час його розслідування можуть застосовуватися різні спеціальні знання.

Досить слушною є думка М.Г. Щербаківського, який наголошує на тому, що на професіоналізм експерта насамперед вказує те, що він знає, як провести дослідження, тобто володіє знаннями про об'єкт дослідження і способи вилучення з нього необхідної інформації. Тому в поняття вміння необхідно включити знання про об'єкти і методи, методики дослідження. З іншого боку, вміння завжди є застосуванням знань, тобто недостатньо просто знати щось про предмет, необхідно опанувати цілим рядом дій та операцій для того, щоб застосувати ці знання. Таким чином, вміння – це цілеспрямовані дії (операції, дослідження) з об'єктом на основі знання про нього. У цьому сенсі виконання дії на основі навичок стає автоматичним. У свідомості обізнаної особи, наприклад, висуваються на передній план цілі, заради яких виконуються дії, і умови, в яких вони протікають, а також їх можливі результати. На підставі викладеного вважаємо, що включення в поняття «спеціальних знань» вмінь та навичок є зайвим й не відповідає прийнятим у педагогіці та психології положенням. Тому цілком вірним є роз'єднання законодавцем спеціальних знань та навичок їх застосування у спеціаліста в кримінальному провадженні (ст. 71 КПК України) [15, с. 225–226].

Підводячи підсумок, зазначимо, що спеціальні знання – це сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки і фахової освіти, що використовуються з метою попередження та розслідування кримінальних правопорушень.

Своєю чергою необхідно розглядати можливість техніко-криміналістичного забезпечення шляхом різних видів використання спеціальних знань. Так, ефективність огляду місця події безпосередньо залежить від складу його учасників. За необхідності слідчий може збільшити склад групи для забезпечення виявлення й вилучення максимальної кількості слідів злочину. В кримінальних провадженнях по злочинах проти моральності доцільно залучати:

- експертів НДЕКЦ або судово-медичних експертів Бюро СМЕ – для вилучення матеріальних слідів біологічного походження;
- працівників патрульної поліції – для забезпечення охорони місця події;
- працівників оперативних підрозділів – для затримання злочинців по «гарячих» слідах.

Після вилучення об'єктів під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій уповноважена особа призначає відповідні експертизи. Так, законодавець в ч. 1 ст. 242 КПК України передбачає, що експертиза проводиться експертом для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [7]. Вказані процесуальні дії під час розслідування злочинів проти моральності можуть призначатися як на початковому, так і на подальшому етапах розслідування.

Крім цього, обов'язково необхідно зазначити можливість використання спеціальних знань шляхом призначення експертиз. Зокрема, В.О. Лазарев визначив перелік судових експертиз, що можуть призначатися під час розслідування окремих злочинів проти моральності. Автор запропонував поділяти їх на дві основні групи, які призначаються для: 1) ідентифікації злочинця (суб'єкта), знарядь злочину, транспортних засобів; 2) дослідження учасників злочину. Обов'язкові експертизи проводяться для встановлення обставин, прямо зазначених у ч. 1. ст. 91 КПК України або таких, що зумовлені складними технічними, фізичними, хімічними явищами чи їх сукупністю [9, с. 152]. А інші вчені запропонували визначати такі групи експертиз: а) ідентифікації злочинця, знарядь злочину, транспортних засобів (дактилоскопічна; судово-біологічна (імунологічна, цитологічна, одорологічна, експертиза волосся, молекулярно-генетична); трасологічна та ін.); б) дослідження учасників злочину (судово-хімічна, судово-медична) [1, с. 304].

На основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень нами визначено перелік судових експертиз, які здебільшого призначаються під час розслідування злочинів проти моральності, зокрема:

- судово-медична – 79%;
- судово-біологічна – 81%;
- судово-психіатрична – 62%;

- трасологічна – 31%;
- судово-хімічна – 12%;
- судово-балістична – 1%;
- експертиза холодної зброї – 1%.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що техніко-криміналістичне забезпечення має ряд рівнів, серед яких слід виділити опосередковане та безпосереднє використання спеціальних знань. Загалом спеціальні знання – це сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла, отриманих у результаті професійної підготовки і фахової освіти, що використовуються з метою попередження та розслідування кримінальних правопорушень. Для правильного та оптимального вилучення об'єктів, які необхідно направляти на експертне дослідження, під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій доцільно залучати: експертів НДЕКЦ або судово-медичних експертів Бюро СМЕ – для вилучення матеріальних слідів біологічного походження; працівників патрульної поліції – для забезпечення охорони місця події; працівників оперативних підрозділів – для затримання злочинців по «гарячих» слідах. Під час розслідування злочинів проти моральності в основному призначаються судово-медичні та різні види судово-біологічних експертиз.

Список використаних джерел:

1. Береза К.Ю. Організаційно-тактичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 303–309.
2. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : [монографія] / Луган. держ. ун-т ім. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 664 с.
3. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учебное пособие. Москва : МВШ МВД СССР, 1987. 66 с.
4. Грузкова В.Г. Об объеме специальных знаний судебного эксперта. *Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы* : Сб. науч.-практ. материалов (к 75-летию основания Харьк. НИИСЭ им. Засл. Проф. Н.С. Бокариуса). Х.: Право, 1998. С. 37-38.
5. Зуев Е.И. Совершенствование использования специальных познаний следственными аппаратами органов внутренних дел. *Повышение эффективности использования криминалистических методов и средств расследования преступлений*: Труды Академии МВД СССР. М., 1985. С. 65-78.
6. Карпенко Д.О. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил безпеки руху або експлуатації транспорту : автореф. дис. на здоб. наук. ст. к. ю. н. / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. 20 с.
7. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Кузьмічов В.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на транспорті : монографія / Кузьмічов В.С., Пиріг І.В. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2008. 168 с.
9. Лазарев В.О. Використання спеціальних знань при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Випуск 6. С. 149–153.
10. Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике : учеб. пособие / Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Київ : КГУ, 1987. 100 с.
11. Перлін С. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 1. С. 221–226.
12. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в судовому провадженні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 206 с.
13. Ромашук Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 196 с.
14. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія / Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.

15. Щербаковський М.Г. Співвідношення спеціальних знань з уміннями та навичками. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М.В. Салтєвського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 225–226.

УДК 343.98.001.36

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.1.46>

КОМІСАРЧУК Р.В.

ОБ'ЄКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАКТИЧНОГО КРИМІНАЛІСТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті означено окремі складники вчення про криміналістичну технологію, на основі якого можна виробити комплекс науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності діяльності з виявлення, розслідування злочинів і запобігання їм. Указану проблему потрібно розглядати через людину, через її мислення, що породжує проблему формування і трансляції практичного й теоретичного знання, яка є вкрай актуальною. Її вирішення пов'язане з оновленням способів роботи зі знанням, яке має бути «вирощене» в різних сферах практики, у т. ч. криміналістичної. Без зміни принципів роботи зі знанням у практиці проблема відтворення в суспільстві цінностей теоретичного знання й теоретичного мислення не може бути вирішена, адже наука мислення є важливою частиною знань, яка дає змогу зрозуміти, як саме в нашій підсвідомості формуються різні деструктивні програми, що в різних сферах діяльності формують свої технології.

Криміналістика, формуючи засоби для боротьби зі злочинністю через трансляцію різних галузевих наукових знань, вимагає багатоаспектного пізнання в масштабах технології боротьби зі злочинністю, відповідно, як цілісної теорії й практики. Але це можна здійснити лише за допомогою криміналістичного мислення. У мисленні розум користується зразками (образами). Зразок – це ланцюжок образів або алгоритм дій, згідно з яким ми діємо в тій чи іншій ситуації, що формує відповідну технологію діяльності. Отже, одним із засобів формування та реалізації технології є мислення. Відповідно, криміналістичної технології – криміналістичне мислення. Криміналістичне мислення включено безпосередньо в діяльність із виявлення, розслідування злочинів і запобігання їм, що дає підставу розглядати його з двох позицій: практичного криміналістичного мислення; теоретичного криміналістичного мислення.

Мислення, що включене безпосередньо в практичну діяльність правоохоронних органів, більш складне, ніж теоретичне, оскільки генетично первинне щодо нього. Щоб здійснити діяльну розшифровку практичного криміналістичного мислення співробітників правоохоронних органів, потрібно означити об'єкти його дослідження.

Ключові слова: загальна теорія криміналістики, учення про криміналістичну технологію, об'єкт криміналістики, криміналістичне мислення, практичне криміналістичне мислення, об'єкти дослідження практичного криміналістичного мислення.

The article identifies some components of the doctrine of forensic technology, on the basis of which it is possible to develop a set of scientifically sound practical recommendations for improving the effectiveness of crime detection, investigation and prevention. This problem must be considered through man, through his thinking, which creates the problem of formation and translation of practical and theoretical knowledge, which